

Ewa Zielińska

KRÓTKIE ROZWAŻANIA na temat agresji

Na Portalu Nauczycieli Przedszkola ktoś napisał: *Jak radzicie sobie z dziećmi agresywnymi w grupie? Pierwszy raz w historii swojej pracy spotkałam się z tak trudnym przypadkiem. Moją sytuację utrudnia fakt, że nie mam wychowawstwa w tej grupie. Rodzice – „on jest grzeczny” (widziałam nie raz, jak ich okłada). Wychowawca – miejscowa osoba – woli „przemilczeć problem”. Dziecko – zero respektowania norm, zasad, bije dzieci, czerpie radość z tego, że robi im krzywdę. Podnosi ręce na pracowników przedszkola i czuje się bezkarne. Ani groźbą, ani prośbą. Unika kontaktu wzrokowego, a sadzanie na krzeselku to tylko „zagrożenie” – szura nim, jeździ po podłodze, a nawet rzucić potrafi. Po 3 h w tej grupie jestem gorzej wykończona niż po 8 h w innych grupach. Porwał mi już bransoletkę, ugryzł do krwi i nawet „przepraszam” ani razu nie usłyszałam od rodzica, o dziecku nie wspomnę.*

Po przeczytaniu tego listu długo nie mogłam dojść do siebie. Jestem przekonana, że opisana sytuacja jest ekstremalna, chociaż coraz częściej nauczyciele opowiadają mi o niepożądanym zachowaniu dzieci i trudnościach wychowawczych z nimi związanych. Docierają do mnie też sygnały, że nie mają wsparcia w rodzicach trudnych dzieci, gdyż tak jak nauczycielka napisała, według nich „one są grzeczne”.

Ten wpis zainspirował mnie do głębszego poznania mechanizmów towarzyszących przemocy i agresji, a także zastanowienia się nad tym, co robić, gdy dziecko sprawia trudności wychowawcze i przejawia agresję.

Agresja z naukowego punktu widzenia

W literaturze¹ agresja rozpatrywana jest jako zamierzone działanie mające na celu wyrządzenie komuś lub czemuś szkody, straty lub bólu (Ranschburg) lub jako gwałtowne, napastliwe, destrukcyjne zachowanie, które powoduje cierpienie ofiary (Skorny). Natomiast atak agresji to zachowanie mające na celu wyrządzenie szkody

1 Więcej o agresywnych zachowaniach dzieci można przeczytać w następujących publikacjach: J. Ranschburg, *Lęk, gniew, agresja*, WSiP, Warszawa 1980; E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, PWN, Warszawa 2009; E.R. Hilgard, *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 1967; Z. Skorny, *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987 i in.

lub przykrości (Aronson). Jedno jest pewne: agresja jest aspołecznym sposobem zachowania się, wynikającym z wrogich tendencji i chęci szkodenia innym lub niszczenia (Skorny), a więc istotą agresji jest wyrządzenie krzywdy czy powodowanie cierpienia.

Agresja może przyjmować różne formy, począwszy od wyładowania nieprzyjemnych emocji, takich jak złość, gniew, lęk, poprzez formy łagodne, takie jak taniec, sport i wrzaski, np. w ogrodzie przedszkolnym, a skończywszy na formach ostrych, np. pobicie dziecka. Akt przemocy wobec drugiej osoby może stanowić natychmiastowe wyładowanie emocji (reakcja na zachowanie kolegi, nauczyciela) lub też może być wyładowaniem nagromadzonych emocji, sposobem „wyżycia się” na innej osobie. Najczęściej atak agresji jest reakcją nieadekwatną do zaistniałej sytuacji, a wyładowanie emocji może przynieść atakującemu chwilową ulgę.

Agresja to naturalny sposób wyrażania nagromadzonych emocji, takich jak złość, gniew, przykrość, lęk itp. Wyładowanie emocjonalne wyrażone w zachowaniu obniża poziom napięcia i agresja zostaje złagodzona lub przemija. Wtedy jest to najlepszy czas do przeprowadzenia spokojnej rozmowy z dzieckiem, dowiedzenie się, co naprawdę się stało, i powiedzenie: *Nie podobało mi się twoje zachowanie*. Jeżeli do wyładowania emocjonalnego nie dochodzi, a agresja zostanie stłumiona, np. przez dorosłych, wówczas najczęściej pojawia się przemoc, której celem jest zaspokojenie potrzeby wyładowania negatywnych emocji.

Chcę wierzyć w to, że dziecko w wieku przedszkolnym nie krzywdzi świadomie, nie wyrządza z premedytacją szkody, a agresywne zachowania są sygnałem nieradzenia sobie z emocjami lub też chęcią zwrócenia na siebie uwagi, a może nawet wołaniem o pomoc. Czy niegrzeczne odpowiadanie nauczycielowi ma na celu świadome sprawienie mu przykrości, obrażenie go? Myślę, że jest to sposób na zaistnienie przed grupą, popisywanie się przed rówieśnikami, a może wynika z chęci okazania niezależności, źle pojętej odwagi lub złości. Ponieważ agresja wymaga zajęcia stanowiska, konieczne jest poznanie intencji złego zachowania dziecka i zapobieganie powstawaniu niepożądanych zachowań.

Reguły postępowania wobec przejawów agresji²

Nauczyciele wychowania przedszkolnego coraz częściej spotykają się z dziećmi sprawiającymi trudności wychowawcze i z dziećmi z niepożądanymi zachowaniami (agresja, złość, niedostosowanie społeczne itp.), dlatego warto byłoby opracować procedury postępowania z dzieckiem sprawiającym trudności wychowawcze i przejawiającym agresję.

Oczywiście mogą być jeszcze opracowane reguły postępowania systemowego, w których należałoby uwzględnić:

- działania profilaktyczne względem trudnego dziecka

- omówić je z rodzicami;
- ustalone obowiązki w zakresie współdziałania w procesie wychowawczym;
- zakres odpowiedzialności za zachowanie dziecka.

W przypadku powtarzających się przejawów agresji nauczyciel powinien poinformować rodziców o podjętych działaniach i zobowiązać ich do współpracy poprzez wskazanie działań możliwych do wykonania przez nich w domu. Z tej rozmowy należy sporządzić notatkę. W przypadku nieskuteczności działań podejmowanych przez nauczyciela i rodziców należy skierować zarówno dziecko, jak i jego rodziców do poradni pedagogiczno-psychologicznej. W razie niemożliwości przezwyciężenia trudności wychowawczych trzeba przedstawić problem na radzie pedagogicznej, która rozważy poinformowanie o sytuacji sądu rodzinnego. Oczywiście procedury należy opracować w oparciu o przepisy prawa³. Nie jestem zwolenniczką papierologii, ale w przypadku dzieci agresywnych, z którymi nie możemy sobie poradzić, a ich zachowanie zagraża bezpieczeństwu innych przedszkolaków i naszemu, konieczne jest wdrożenie w życie opracowanych przez radę pedagogiczną procedur. Dzięki nim będziemy wiedzieć, jak postępować z dzieckiem agresywnym, jak rozmawiać z jego rodzicami, jak sporządzić notatkę z zaistniałego wydarzenia i co robić w przypadku niemożliwości przezwyciężenia trudności wychowawczych.

Wskazówki do pracy z dzieckiem agresywnym i propozycje działań wyciszających agresję

Rudolf Dreikurs w swojej publikacji⁴ udziela rad, które wprawdzie są skierowane do nauczycieli pracujących w szkole, ale myślę, że i nam, nauczycielom przedszkola, pomogą w rozwiązywaniu problemów wychowawczych z dziećmi. Według niego nauczyciel powinien starać się poznać i zrozumieć podłoże niepożądanych zachowań, dawać jasne, krótkie polecenia (instrukcje), dostrzegać pozytywne zachowania dziecka i minimalizować negatywne, budować relacje oparte na zaufaniu i szacunku, rzetelnie udzielać rodzicom informacji na temat problemów dziecka, konsekwentnie postępować z dzieckiem i nie dopuszczać do stosowania kar. Wymienione wskazówki są bardzo istotne i na pewno nadają się do natychmiastowego wdrażania. Lepiej jednak „zapobiegać” i przeciwdziałać aktom agresji, niż podejmować działania naprawcze. Na pewno niebawale ważne jest okazywanie takiemu dziecku zainteresowania i sympatii, co jest ze zrozumiałych względów dla nauczyciela bardzo trudne.

² Procedury postępowania z dzieckiem sprawiającym trudności wychowawcze i przejawiającym agresję powinny znajdować się na stronie głównej każdego przedszkola, aby rodzice mieli do nich łatwy dostęp.

³ Ustawa z 14 grudnia 2016 r. – Prawo oświatowe (Dz.U. z 2017 r.), Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2016 r. z późn. zm.), Ustawa z 14 grudnia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę *Prawo oświatowe* (Dz.U. z 2017 r.), Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 9 sierpnia 2017 r. w sprawie pomocy psychologiczno-pedagogicznej (Dz.U. z 2017 r.), i in.; *Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Rozporządzenie w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach.

⁴ R. Dreikurs, *Praca z dzieckiem agresywnym w szkole*, Centralny Ośrodek Metodyczny Poradnictwa Wychowawczo-Zawodowego, Warszawa 1988.

Ale to my jesteśmy dla każdego dziecka osobami ważnymi i mającymi duży wpływ na jego zachowania. Dlatego warto potraktować agresywne zachowania dzieci jako sposób wyrażania przez nie emocji, z którymi sobie nie radzą, i nie oceniać sposobu ich manifestowania (wyrażania). Nie znaczy to wcale, że każda forma niewłaściwego zachowania ma być przez nas tolerowana. W podstawie programowej wychowania przedszkolnego⁵ są wymienione zadania przedszkola, do których należą:

- *wzmacnianie poczucia wartości, indywidualności, oryginalności dziecka oraz potrzeb tworzenia relacji osobowych i uczestnictwa w grupie;*
- *przygotowanie do rozumienia emocji, uczuć własnych i innych ludzi oraz dbanie o zdrowie psychiczne, realizowane m.in. z wykorzystaniem naturalnych sytuacji pojawiających się w przedszkolu oraz sytuacji zadaniowych (...).*

Ponadto w osiągnięciach dziecka na koniec wychowania przedszkolnego w obszarze poświęconym emocjom czytamy, że dziecko przygotowane do podjęcia nauki w szkole:

- *rozpoznaje i nazywa podstawowe emocje, próbuje radzić sobie z ich przeżywaniem;*
- *szanuje emocje swoje i innych osób;*
- *przeżywa emocje w sposób umożliwiający mu adaptację w nowym otoczeniu (...);*
- *przedstawia swoje emocje i uczucia, używając charakterystycznych dla dziecka form wyrazu;*
- *rozdziela emocje i uczucia przyjemne i nieprzyjemne, ma świadomość, że odczuwają i przeżywają je wszyscy ludzie;*
- *szuka wsparcia w sytuacjach trudnych dla niego emocjonalnie (...);*
- *(...) panuje nad nieprzyjemną emocją (...);*
- *wczuwa się w emocje i uczucia osób z najbliższego otoczenia.*

Wielka szkoda, że nic nie ma na temat hartowania emocjonalnego, umiejętności znoszenia porażek, podejmowania decyzji itd.

Analiza zapisów podstawy programowej pozwala stwierdzić, że nasza rola polega na stwarzaniu różnego rodzaju sytuacji, dzięki którym będziemy wyciszać agresywne zachowania dzieci. W związku z nałożonymi na nas obowiązkami proponuję:

Organizowanie zabaw kierowanych i niekierowanych. Zabawa jest rozrywką dającą radość i odprężenie. Dzięki aktywności zabawowej dzieci odkrywają wzorce zachowań obowiązujące w świecie rówieśników i dorosłych. Bawiąc

się z innymi dziećmi i nauczycielem, podejmują próbę rozwiązywania własnych problemów emocjonalnych, a także nabywają umiejętności panowania nad swoimi uczuciami.

Oto niektóre z zabaw:

- **zabawa wyrażająca różne emocje i pomagająca dzieciom w znalezieniu wyjścia z podobnej sytuacji, w której mogą się znaleźć:** *Jesteśmy w krainie...* (złości, radości, smutku, zdziwienia itp.), polegająca na swobodnym poruszaniu się dzieci po sali i indywidualnym wyrażaniu mimiką, gestem, ruchem ciała emocji na sygnał: *Jesteśmy w krainie...* podany przez nauczyciela;
- **zabawa podobna do popularnej zabawy ze śpiewem:** *Uciekaj, myszko, do dziury.* Chłopcy tworzą koło, do którego nie chcą wpuścić próbujących dostać się do środka dziewczynek (lub z którego nie chcą wypuścić próbujących wydostać się na zewnątrz koleżanek). Dzięki tej zabawie dzieci będą miały okazję poznać różne sposoby pokonywania przeszkód bez użycia przemocy (szukają luki w kole, przez którą uda im się przecisnąć);
- **improvizowana opowieść ruchowa w parach:** *Jesteś zwierzęciem...* Jedno dziecko z pary jest zwierzęciem łagodnym, spokojnym, opanowanym. Na swojej drodze spotyka drugie dziecko, które jest zwierzęciem niespokojnym, agresywnym, wściekłym. Nauczyciel mówi: *Pokaż mimiką, gestem, ruchem ciała, co się teraz stanie...* Dzięki tej zabawie dzieci nauczą się rozumieć odczucia swoje i innych, a także będą miały okazję do nawiązywania kontaktów bez agresji.

Stwarzanie warunków do rozładowywania negatywnych emocji poprzez zabawy plastyczne:

- **wałkowanie, silne ugniatanie, mocne klepanie lub oklepywanie brył masy solnej, papierowej, gliny** – dzięki tym zabawom dzieci wyładowują swoją agresję na materiały, którym się zajmują, a nie na innych;
- **malowanie szerokimi pędzlami i zamasytymi ruchami na dużych arkuszach papieru** – ta działalność pomoże dzieciom rozładować emocje i skierować ich uwagę na proces tworzenia;
- **malowanie różnymi kolorami farb na dużych arkuszach szarego papieru swoich emocji, takich jak złość, wściekłość;** następnie próba wypowiedziania się na temat swojego wytworu, a więc nastroju;
- **rysowanie w parach obrazka wściekłości** (dobór w parę odbywa się na zasadzie częstotliwości popadania w konflikty). Dzieci siadają naprzeciwko siebie i w milczeniu, rysując, wyrażają na zmianę uczucia, które żywią do siebie. Na zakończenie, z pomocą nauczyciela, mogą opowiedzieć, co czuły w trakcie wspólnej pracy.

⁵ Rozporządzenie MEN z 14 lutego 2017 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz podstawy programowej kształcenia ogólnego.

Inspirujące przestrzenie edukacyjne oraz zabawy rozwojowe

edukator
Jolanta Siuda-Lendzion

Warsztaty z tworzenia
przestrzeni dziecka tak,
by rozwijać jego twórczość,
pasję i aktywność.

Bibliografia

Aronson E., *Człowiek – istota społeczna*, PWN, Warszawa 2009.

Bajki terapeutyczne, praca zbiorowa z przedmową H. Darian, Wyd. Fundacja Promyk Słońca, Wrocław 2010.

Brodowska J., *Przygody Fryderyki, czyli bajki terapeutyczne*, Wyd. Harmonia, Gdańsk 2015.

Dreikurs R., *Praca z dzieckiem agresywnym w szkole*, Centralny Ośrodek Metodyczny Poradnictwa Wychowawczo-Zawodowego, Warszawa 1988.

Gulińska-Grzeluska D., *Muzykoterapia dzieci agresywnych*, Wyd. Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna, Łódź 2009.

Hilgard E.R., *Wprowadzenie do psychologii*, PWN, Warszawa 1967.

Ranschburg J., *Lęk, gniew, agresja*, WSiP, Warszawa 1980.

Skorny Z., *Proces socjalizacji dzieci i młodzieży*, PWN, Warszawa 1987.

Tomaszewska J. i Kołyszko W., *Złość i smok Lubomił*, Wyd. GWP, Gdańsk 2017.

Trojanowicz-Kasprzak M., *Nie wolno mnie gnębić! Pierwsza rozmowa o... przemocy rówieśniczej*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 2013.

Wprowadzanie dzieci w świat bajek terapeutycznych⁶. Przed opowiadaniem bajki należy wygodnie posadzić dzieci, wyciszyć i zachęcić do zamknięcia oczu. Wskazane jest, aby podczas opowiadania było słychać w tle wyciszającą spokojną muzykę. Treść bajki powinna być krótka, związana z konkretną sytuacją podobną do problemów przeżywanych przez dzieci. Powinna też prezentować poprawne wzory zachowań lub wskazywać sposób rozwiązania konkretnego problemu. Celem bajek terapeutycznych jest wyciszenie, uspokojenie, zredukowanie napięć emocjonalnych. Po wysłuchaniu bajki dzieci mogą zilustrować jej treść lub wypowiedzieć się na temat odczuć bohaterów.

Wprowadzenie dzieci w świat baśni. Baśnie również można wykorzystywać do terapii dzieci, m.in. agresywnych, ponieważ świat w nich prezentowany jest sprawiedliwy i rządony w sposób niebudzący wątpliwości. Baśnie dają dzieciom siłę, uczą mądrości, „walczą” z głupotą i niesprawiedliwością, prezentują określony wzorzec (ideał). Dzięki baśniom naj-

młodszy poznają świat własnych przeżyć, uczą się podejmowania decyzji, zapoznają się z różnymi sposobami wyrażania uczuć, komunikowania się z innymi, jak również radzenia sobie z emocjami.

Muzykoterapia⁷. Dostarcza dzieciom przeżyć emocjonalnych w ścisłym powiązaniu ze słuchanym utworem. Muzyka może wyciszać, aktywizować, czyli wyzwalać ekspresję ruchową, emocjonalną. Odpowiednio dobrana muzyka może spowodować odciążenie uczuć wyzwalających agresję.

Na zakończenie warto jeszcze raz podkreślić, że agresja, złość, gniew to reakcje emocjonalne, które są odpowiedzią na jakiś bodziec, jakąś sytuację. Dlatego warto rozpoznać tę sytuację i odpowiedzieć sobie na pytanie, w jakich sytuacjach dziecko zaczyna być agresywne. Należy starać się zrozumieć zachowanie dziecka, nie reagować od razu, nie karać, ale też nie ignorować, jak również nie próbować uciszać. Wskazane jest uczenie dziecka rozumienia stanów emocjonalnych i pokazywanie mu konsekwencji jego agresywnych zachowań dla niego i dla otoczenia. Dzięki temu w przyszłości może nie będzie naruszało cudzych granic. ■

Ewa Zielińska – nauczycielka wychowania przedszkolnego, współautorka programów edukacyjnych, publikacji dla nauczycieli i rodziców. Wspólnie z profesorem Edytą Gruszczyk-Kolczyńską prowadzi badania nad metodami lepszej efektywności procesu wychowania i kształcenia dzieci w warunkach przedszkola.

6 Publikacje prezentujące bajki terapeutyczne to: M. Trojanowicz-Kasprzak, *Nie wolno mnie gnębić! Pierwsza rozmowa o... przemocy rówieśniczej*, Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 2013; J. Tomaszewska i W. Kołyszko, *Złość i smok Lubomił*, Wyd. GWP, Gdańsk 2017; J. Brodowska, *Przygody Fryderyki, czyli bajki terapeutyczne*, Wyd. Harmonia, Gdańsk 2015 oraz praca zbiorowa z przedmową H. Darian, *Bajki terapeutyczne*, Wyd. Fundacja Promyk Słońca, Wrocław 2010.

7 Publikacja, z którą warto się zapoznać, to: D. Gulińska-Grzeluska, *Muzykoterapia dzieci agresywnych*, Wyd. Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna, Łódź 2009.